

УДК 159.9.

© Т.В. Зозуль, 2020

orcid.org/0000-0003-0097-7113

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2020.1.195230>

ЗОЗУЛЬ Таміла Володимирівна

*кандидат психологічних наук, доцент кафедри фізичної реабілітації
ПВНЗ МНТУ ім. Ю. Бугая (м. Полтава)*

ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СТОСУНКІВ У СІМ'ЯХ ДІТЕЙ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Стаття містить аналіз результатів емпіричного дослідження специфіки стосунків у сім'ях дітей-переселенців. Подано теоретичний огляд наукових досліджень ролі сім'ї в процесі адаптації дитини-переселенця до нового соціокультурного середовища, впливу характеристик батьківсько-дитячих стосунків у таких сім'ях на благополуччя дітей. Стаття містить аналіз результатів емпіричного дослідження специфіки стосунків у сім'ях дітей-переселенців, їх емоційної оцінки ставлення до різних членів сім'ї, дистанції з ними та загального сприйняття характеру функціонування сімейної системи, функціональності чи дисфункціональності сімейної взаємодії. Дані сімейної взаємодії дітей-переселенців порівняні з показниками емоційної дистанції, стосунків з окремими членами сім'ї представників контрольної групи.

Ключові слова: *діти-переселенці, стосунки у сім'ях дітей-переселенців, сім'я дітей-переселенців, емоційна дистанція в сімейній взаємодії, функціональні сімейні стосунки, дисфункціональні сімейні стосунки, емоційне ставлення дитини-переселенця до членів сім'ї.*

Постановка проблеми. У становленні особистості дитини значну роль відіграє сім'я, де особистість починає розвиватися, встановлює свої перші соціальні контакти, набуває комунікативного досвіду. Сімейні стосунки людини, як правило, характеризуються високим рівнем психологічної інтимності та довіри, комфорту і підтримки. Проте, за певних умов, коли сімейна система стає дисфункціональною, сім'я переживає кризу, тощо, сімейні стосунки втрачають для особистості психотерапевтичний вплив, набувають ознак психологічного дистанціювання і конфліктності.

Для дітей-переселенців сім'я – надзвичайно важлива група, адже це, фактично, єдине соціальне оточення, яке, по-перше, має виражену психологічну близькість із дитиною, по-друге, змінило місце проживання разом із дитиною, по-третє, має

схожий життєвий досвід переживання психотравмуючих подій із дитиною. Відповідно, система стосунків у сім'ї переселенців та їх емоційна забарвленість є важливим чинником адаптації дитини після переїзду, успішності її у житті поза зоною бойових дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення психологічних особливостей дітей-переселенців часто є предметом актуальних наукових досліджень, а дана категорія дітей потребує психологічного супроводу з огляду на те, що кожна дитина-переселенець тією чи іншою мірою пережила на практиці: наслідки бойових дій чи їх реальну загрозу; переїзд, пов'язаний з усвідомленням можливості неповернення; необхідність починати життя у новому середовищі, без звичних соціальних зв'язків. Сім'я переселенців зіштовхується з подвійною травмою: 1) необхідністю нівелювати вплив стресу пов'язаного з проживанням у місці бойових дій та покинутого місця; 2) стресу, пов'язаного з необхідністю адаптації в нових умовах. Ці травми у гіпертрофованому вигляді відображаються на їх дітях (Сьомкіна, 2015).

Не зважаючи на те, що діти переживають стреси переїзду так само як і дорослі, саме діти зіштовхуються з низкою інших специфічних проблем. Зокрема, труднощі в адаптації дитини-переселенця часто обумовлені зниженням до них необхідної уваги дорослих членів сім'ї. Батьки, які вирішують проблеми, пов'язані із матеріальним забезпеченням сім'ї, знижують час на спілкування у сім'ї. На дитину може покладатись частина сімейних обов'язків, які не були їй властиві до переселення. Але, головне, що часто між батьками і дітьми після переселення порушується психологічний контакт, а стосунки набувають ознак дисфункціональності (Жданович, 2018).

Психологічні особливості сімей переселенців, їх дітей, специфіки адаптації в новому соціокультурному середовищі та супровід виступають предметом досліджень сучасних українських науковців. Зокрема, даній проблематиці присвячені дослідження таких авторів як Г. М. Бевз, О. Є. Блинова, Н. П. Бочкор, Е. В. Ворожбієва, Л. А. Грицак, Ю. М. Жданович, Н. О. Марута, І. С. Сьомкіна, Л. Ф. Шестопалова, та інших.

І. С. Сьомкіна (2015) зауважує, що пережитий травматичний досвід до та після моменту переселення впливає на когнітивні

процеси, особливості поведінки, міжособистісні відносини, самооцінку і, в цілому, на світогляд дитини. Травмуючі обставини залишають дитину без стабільного, безпечного та підтримуючого оточення, яке є необхідним для нормального розвитку. Авторка зауважує, що навіть за умови, якщо сім'я переїхала на нове місце в повному складі, дорослі не можуть приділяти вихованню і проблемам дітей стільки ж уваги, скільки приділяли раніше. Батьки, самі переживаючи тяжкий стрес та кризу ідентичності, не завжди здатні виконувати звичні сімейні ролі, часто не мають сил, щоб допомогти своїм дітям. Із втраченою найближчого оточення (близьких, родичів, сусідів), сім'я втрачає значну частину соціальної підтримки, що актуалізує необхідність психологічного супроводу таких сімей.

Труднощі адаптації після переселення у даної категорії осіб, як зазначають Д. Ф. Сільвеструк, С. О. Кубіцький (2016), обумовлені і впливом кризи ідентичності самих батьків та становлення ідентичності у дітей-переселенців. Батьки дезорієнтовані у своїй ідентичності (до якого народу вони належать, представниками якої нації вони є) і тому не можуть задати чіткі стандарти формування ідентичності своїм дітям. У даному випадку йде мова про вплив батьківських патернів поведінки на формування патернів поведінки у дитини.

Дослідження Г. М. Бевз, Е. В. Ворожбієвої (2015) навпаки, показало, що ситуація вимушеного переїзду виявилася не настільки травматичною для дітей, оскільки здійснена разом з батьками, які у звичний для дітей спосіб забезпечували їм відчуття захисту та безпеки. Актуальне проживання у безпечних умовах переселення, продовження навчання також мало стабілізуючий вплив на соціальну ситуацію розвитку дітей. За проведеним дослідженням встановлено, що діти-переселенці мають збережений енергетичний баланс організму, здорову активність та готовність виконувати відповідні їхньому віку навантаження без виказування потреби у додаткових засобах відновлення затрачених ресурсів. Однак, відмічено і емоційне перевантаження дітей, що зафіксовано у більшості випадків через зростання проявів тривожності вище середнього рівня. Г.М. Бевз та Е.В. Ворожбієва (2015) зазначають, що більшість дітей-переселенців зазнали деструктивних сімейних впливів. Виявлено, що в сім'ях переважно застосовуються не захоочення,

а дисциплінарні покарання, зокрема, фізичні, деякі діти значну кількість часу упродовж дня перебувають вдома без нагляду дорослих, а їхні потреби у власному просторі суттєво обмежуються з причини переселення всієї сім'ї в одну кімнату гуртожитку. Рівень конфліктності у цих сім'ях проявився досить яскраво. Це дало підстави стверджувати, що зовнішніми ресурсами для дитини середнього шкільного віку є звична система її сімейної підтримки. Зростання рівня тривоги як показника емоційного неблагополуччя може фіксуватися у мігруючих симптомах емоційного невдоволення у різних сферах життєдіяльності, серед яких: сім'я, ЗНЗ, стосунки з братами та сестрами, учнями та вчителями. Посилення готовності рідних дорослих розділити з дитиною її травматичний досвід позитивно впливає на ресурсну складову життєдіяльності дитини середнього шкільного віку. Неготовність значущих дорослих до рефлексії травматичних подій може спричинити «капсулювання» у дитини травматичного досвіду, понижуючи її ресурсність (Бевз, Ворожбієва, 2015)

Важливість сімейного оточення для даної категорії дітей зауважена і в дослідженні К. Б. Левченко, В. Г. Панка, І. М. Трубавіної (2015), де сім'я як і навчальний заклад є основними шляхами адаптації дітей-переселенців. На їх думку, дитячо-батьківські стосунки в ситуації міграції змінюються в бік зниження підтримки, зростання нерозуміння та конфліктів. Це обумовлено тим, що діти, у силу вікових особливостей, швидше та легше адаптуються до нової ситуації, ніж батьки (Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці, 2018). Батькам стає складніше знайти спільну мову з дітьми, які набагато швидше приймають існуючі в новій культурі норми та цінності. Діти-мігранти інтенсивніше, ніж діти-немігранти відчувають брак спілкування з батьками, учителями, однокласниками та іншими дітьми, сильніше відчувають відторгненість батьками, ізолюваність від них. Тож, метою психологічної підтримки цієї категорії дітей має бути допомога, що спрямована на подолання проблем розвитку, викликаних пережитим досвідом вимушеного внутрішнього переміщення.

Робота з дітьми-вимушеними переселенцями є одним з найскладніших та важливих завдань, які постають перед

практичними психологами в сучасних умовах. Ту ситуацію, в якій опинилися діти, можна розглядати як важку життєву ситуацію. У психологічній практиці важка життєва ситуація визначається як тимчасова подія в життєвому циклі, що породжує емоційні напруги і стреси; перешкоди в реалізації важливих життєвих цілей, з якими не можна впоратися за допомогою звичних засобів. У даному випадку постає важливе питання підбору технологій здійснення такого супроводу та компетентності фахівців-психологів, що є умовами успішного супроводу даної категорії дітей (Седих, Лавріненко, 2016; Жданович, 2018).

Тож, сім'я для дитини-переселенця, як засвідчують результати наукових досліджень, має амбівалентний вплив. З одного боку, сімейне оточення має ресурсний характер для дитини, надаючи їй допомогу і підтримку, будучи збереженою частиною соціального буття дитини до переселення. З іншого боку, сім'ї дітей-переселенців характеризуються рядом специфічних труднощів (матеріального характеру, кризи ідентичності, напруження від нестабільності, тощо), які ускладнюють стосунки з дитиною та надають ознак дисфункціональності батьківсько-дитячим стосункам в таких сім'ях. Отже, проблема сімейних стосунків дітей-переселенців постає актуальною та вимагає емпіричного осягнення.

Мета статті – дослідити психологічні особливості стосунків у сім'ях дітей із сімей внутрішніх переселенців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості сімейних стосунків вивчалися нами за допомогою методик «Малюнок сім'ї» (Л. Корман), «Методика кольорових виборів» (М. Еткінд) та «Сімейна розстановка». У дослідженні взяли участь дві групи респондентів: 90 – експериментальна група дітей із сімей внутрішніх переселенців та 90 – контрольна група учнів полтавських шкіл, віком 11-12 років. Тож, розглянемо особливості сімейних стосунків. Зокрема, у таблиці 1. представлені особливості психологічної дистанції у сім'ях, як важливого показника їх функціонування.

Як бачимо з таблиці 1, між групами досліджуваних наявні суттєві відмінності за проявами психологічної дистанції у сімейних стосунках, як одного із факторів (12,71, $p < 0,01$), що свідчить про функціональність та психологічний клімат у сім'ї.

Зокрема, серед дітей експериментальної групи найбільш виражена середня психологічна дистанція між членами сім'ї (56%), яка має значний відсоток вираження і в групі контролю – 40%.

Таблиця 1

Особливості психологічної дистанції у сім'ях дітей експериментальної та контрольної груп

Група	Дистанція				χ^2
	близька	середня	далека	диференційована	
ЕГ	11%	56%	11%	22%	12,71 ($p < 0,01$)
КГ	40%	40%	20%	0%	

Діти в таких сім'ях із батьками мають відносно «підтримуючі» стосунки. З одного боку, вони не віддалені психологічно, не мають стійких і затяжних міжособистісних конфліктів, неприйняття членів сім'ї. З іншого боку – за середньої дистанції у сімейних стосунках завжди наявна психологічна дистанція між членами сім'ї, їх автономізація один від одного. Загалом, середню психологічну дистанцію у сімейних стосунках можемо трактувати у двох контекстах. По-перше, як показник ступеня емоційної віддаленості (що більша, ніж у сім'ях із близькою дистанцією), тоді така психологічна дистанція набуває дещо негативних ознак, по-друге, як показник уникнення співзалежних стосунків – у цьому випадку сім'я із середньою дистанцією є оптимальним варіантом сімейної системи, коли наявний психологічний контакт, але ступінь його близькості не дозволяє формувати співзалежні стосунки.

Дітям експериментальної групи також властива виражена диференційована дистанція у сімейних стосунках (22%), коли з членами сім'ї дитина має відмінні психологічні контакти. Нижче будуть наведені дані, у яких детально проаналізовано ставлення дітей до членів сім'ї, які, як раз, і відображають вказану дистанцію. Доречно зауважити, що серед представників контрольної групи диференційована дистанція у сімейних стосунках відсутня.

Для дітей контрольної групи більш властива близька дистанція у стосунках в сім'ї (40%), яка мало властива переселенцям (11%). Такі діти знаходяться у тісному психологічному та емоційному контакті з батьками, надають один одному психологічну підтримку та характеризуються

почуттям спільності. Проте, іноді близька дистанція між членами сім'ї може призводити до формування психологічної співзалежності, неспроможності членів сім'ї відділитися і повноцінно функціонувати самотійно у соціумі.

Далека дистанція у сімейних стосунках дещо більше властива представникам контрольної групи (20%), ніж експериментальної (11%). За такої дистанції у сім'ї спостерігається значна автономізація її членів, що супроводжується порушенням близьких емоційних зв'язків і може виражатися в емоційній ізоляції членів сім'ї.

Тож, серед дітей експериментальної групи переважає середня та диференційована психологічна дистанція у стосунках з членами сім'ї, у той час як для представників контрольної групи властива середня і близька дистанція. Тобто, у сім'ях дітей переселенців більше психологічного дистанціювання та автономізації дітей, яка, при цьому, часто вибіркова.

У таблиці 2 представлені особливості психологічного контакту дітей двох досліджуваних груп з різними членами їх сімей, як показник вибіркової автономізації та дистанціювання у сімейних відносинах.

Таблиця 2

Особливості сімейних стосунків дітей-переселенців

Показник стосунків	Група	Член сім'ї					χ^2
		батько	мати	брат	дитина	-	
Дистанція з 1 членом	1	19%	4%	0%	-	77%	11,8 ($p < 0,01$)
	2	0%	0%	10%	-	90%	
Найбільша значимість	1	33%	26%	4%	0%	37%	10,95 ($p < 0,05$)
	2	20%	10%	0%	10%	60%	
Найменша значимість	1	8%	4%	18%	30%	40%	13,277 ($p < 0,05$)
	2	10%	0%	10%	40%	40%	
Емоційне тяжіння	1	8%	33%	4%	-	55%	7,25
	2	10%	40%	0%	-	50%	
Ідентифікація	1	22%	22%	12%	-	44%	9,4 ($p < 0,05$)
	2	40%	20%	0%	-	40%	

Примітка: група 1 – діти-переселенці, а група 2 – діти контрольної групи.

Як свідчать дані табл. 2, серед представників експериментальної групи достатньо напружені стосунки з батьком (19%), від якого досліджувані часто намагаються

дистанціюватися. Особа батька у даній групі наділена часто негативними рисами, у стосунках із ним діти відчують дискомфорт, що може бути пояснено або надмірним контролем з боку батька, або його «відсутністю» чи «номінальною» присутністю у сім'ї. Незначна частина досліджуваних дітей-переселенців мають напружені стосунки з матір'ю (4%), дистанціюються від неї, проте більшість (77%) не мають усталеного негативного відношення до якогось одного члена сім'ї, який, фактично, дезорганізує сімейну систему. Серед представників контрольної групи незначна частина (10%) має дистанціювання від брата, але більшість (90%) не виділяє одного члена сім'ї, із яким напружені стосунки.

При цьому, виявлено, що особа батька наділена особливою значимістю як серед експериментальної (33%), так і серед контрольної групи (20%). Для цих дітей батько виступає як найбільш значимий член сім'ї, який надає підтримку, вирішує сімейні питання та є авторитетом в очах дітей. Діти-переселенці більше виділяють особу матері як значущу у сім'ї (26%), порівняно з дітьми з контрольної групи (10%). Для таких дітей саме матір є значимим членом сім'ї, який задає атмосферу у родині, вирішує сімейні питання та є для дитини психологічно авторитетним, значимим. Можемо передбачити, що у таких дітей наявне «формування» коаліції між батьківською фігурою, яку вони визначають як значиму, що виражається у психологічній єдності та, можливо, об'єднанні проти інших членів сім'ї.

Проте, більшість представників контрольної групи (60%) не виділяють одного члена сім'ї як найбільш значимого. У таких сім'ях психологічний контакт дитини і батьків рівномірний з обома представниками батьківської діади. Найменша значущість певних членів сім'ї дітей із двох груп також має відмінності. Так, діти-переселенці виражають недооцінку брата і сестри у сімейних стосунках (18%), в окремому випадку – матері – 4%.

Також, третина (30%) представників експериментальної та 40% контрольної групи відображає себе як найменш значимого члена сім'ї. Ці діти вважають себе найменшими не лише у хронологічному, але і в психологічному плані, відчують обмеження своїх прав та «тиск сімейних границь» на них.

Зображуючи себе «маленькими» поряд з «великими» батьками, вони демонструють власну залежність та відсутність самостійності при, одночасній, нестачі уваги з боку батьків, або надмірному контролю.

Незважаючи на вагомість фігури батька у сімейних стосунках дітей-переселенців, вони більше емоційно тяжіють до матері (33%), ніж до батька (8%). Схожа тенденція спостерігається і в групі контролю, де до матері тяжіють 40% дітей, а до батька – 10%. Тобто, авторитет і значимість у сім'ї не завжди поєднуються з позитивним емоційним ставленням дітей до батьків, які, імовірно, достатньо жорсткі у вихованні.

Діти двох досліджуваних груп відрізняються за показниками ідентифікації з членами сім'ї. Зокрема, діти-переселенці рівномірно ідентифікують як з батьком, так і з матір'ю (по 22%), а діти контрольної групи більше ідентифікують себе з батьком (40%), ніж з матір'ю (20%). При цьому, серед переселенців є випадки, коли діти ідентифікують себе з іншими членами сім'ї (сестрою і племінником), які відсутні взагалі у групі контролю. Такі члени сім'ї є еталонними для досліджуваних, надають їм патерни поведінки, ролевих функцій, тощо.

У 44% переселенців і 40% дітей контрольної групи відсутні виражені ознаки ідентифікації з кимось із членів сім'ї, що дозволяє говорити або про відсутність сформованої ідентифікації, або про прагнення дитини психологічно «відділитися» від сім'ї.

У таблиці 3 представлені результати дослідження емоційних ставлень дітей, визначені за методикою кольорових виборів (М. Еткінд).

Як свідчать дані таблиці 3, серед дітей двох досліджуваних груп відсутні суттєві відмінності в емоційній оцінці членів сім'ї та сімейного життя загалом. Так, діти двох груп мають загальне позитивне ставлення до матері (94% в експериментальній та 75% в контрольній групі). Діти контрольної групи дещо гірше ставляться до матері, що доводиться наявністю негативних показників у 17% представників групи. Проте, ці ставлення не дають підстави стверджувати про суттєві відмінності з огляду на відсутність статистичної значимості відсоткових відмінностей.

Таблиця 3

Особливості емоційних ставлень до членів сім'ї досліджуваних експериментальної та контрольної груп

об'єкт ставлення	група	ставлення			χ^2
		позитивне	індиферентне	негативне	
матір	1	94%	6%	0%	4,46
	2	75%	8%	17%	
батько	1	30%	40%	30%	2,58
	2	58%	25%	17%	
сім'я	1	53%	29%	18%	3,63
	2	58%	44%	0%	

де група 1 – діти-переселенці, а група 2 – діти контрольної групи.

Ставлення до сім'ї загалом серед представників досліджуваних груп відображає їх узагальнене ставлення до матері та батька. Так, 53% дітей-переселенців мають позитивне ставлення до сім'ї, яке властиве і 58% дітей іншої групи. При цьому, серед сімей переселенців наявне і негативне ставлення до родини, зафіксоване у 18% досліджуваних, яке відсутнє в групі контролю. З огляду на те, що статистична відмінність даних за даною методикою не підтверджена, можемо стверджувати про наявність тенденції до більш негативного ставлення до сім'ї у групі переселенців на рівні співвідношення відсоткових показників.

Тобто, загальне емоційне ставлення дітей до сім'ї, по-перше, відображає узагальнене відношення до стосунків із батьківською діадою (у сім'ях, де ставлення до батька негативне, і загальне ставлення до сім'ї гірше, не зважаючи на позитивне ставлення до матері); по-друге, в експериментальній зафіксовані ознаки дисфункціональності, що співпадає зі статистично підтвердженою відмінністю у проявах психологічної дистанції у стосунках, визначених за методикою «Малюнок сім'ї» та засвідчує наявність виражених емоційних проблем у досліджуваних-переселенців (Зозуль, 2019).

У таблиці 4 представлено співвідношення загального показника функціональності сімейної системи дітей з обох груп, визначені за результатами здійснення методики «Сімейна розстановка».

Як бачимо з таблиці 4, значна частина досліджуваних експериментальної групи (56%) проживає у дисфункціональних

сім'ях, які характеризуються порушенням системи стосунків у сім'ї, вираженим психологічним дистанціюванням членів один від одного, порушенням психологічних границь членів сім'ї, преш за все, дітей (як свідчать результати за попередньою методикою).

Таблиця 4

Характер функціонування сімейної системи у досліджуваних групах

група	дисфункціональні взаємини	гармонійні взаємини	φ^*
ЕГ	56%	44%	1,25
КГ	33%	67%	

Такий характер функціонування сімей властивий і 33% дітей із контрольної групи. Тобто, проблеми у функціонуванні сімейної системи ми не можемо однозначно пояснити впливом життєвих труднощів переселенців. Проблеми і функціонуванні сучасних сімейних систем викликаються рядом факторів, які пов'язані з знеціненням інституту сім'ї, підвищенням напруги у суспільстві (Седих, 2016), тощо. Просто, переживання психотравмуючих подій є додатковим чинником, який ускладнює функціонування сімейної системи. З іншого боку, переживання таких подій може виступати різновидом регулятора сімейної історії у вигляді історії («ми перебували у зоні бойових дій і разом втрималися») чи міфу.

Тож, визначено, що серед усіх дітей двох груп спостерігається: 1) неоднозначне ставлення до фігури батька, який одночасно значимий, вимогливий, і такий, що провокує дистанціювання від дитини, не викликає емоційного тяжіння; 2) невідповідність між значимістю батьків у вирішенні питань та емоційним тяжінням до них, що, імовірно, детермінується особливостями організації сімейного життя та виховання; 3) наявність зниженої значимості дітей у сім'ї, їх залежність від батьків; 4) вплив стосунків із батьком та матір'ю на загальне ставлення до сімейного життя (у сім'ях, де ставлення до батька негативне, і загальне ставлення до сім'ї гірше, не зважаючи на позитивне ставлення до матері).

Узагальнюючи, можемо виділити такі відмінності в ознаках сімейної системи представників експериментальної та контрольної групи: 1) серед дітей експериментальної групи

переважає середня та диференційована психологічна дистанція у стосунках з членами сім'ї, у той час як для представників контрольної групи властива середня і близька дистанція. Тобто, у сім'ях дітей переселенців більше психологічного дистанціювання та автономізації дітей, яка, при цьому, часто вибіркова; 2) сім'ї переселенців характеризуються більш вираженими ознаками дисфункціональності, порівняно з сім'ями контрольної групи. Це, імовірно, відбувається через поєднання типових чинників, що викликають порушення функціонування сімейних систем в умовах сьогодення, із негативним і травмуючим досвідом й життєвою невизначеністю в таких сім'ях; 3) діти-переселенці характеризуються вираженим дистанціюванням від батька, ознаками емоційного дискомфорту в сімейних стосунках та ідентифікацією з членами сім'ї, що не входять до батьківської діади. Натомість, представники контрольної групи мають більш рівномірні психологічні контакти з усіма членами сім'ї, ідентифікують себе з батьком; 4) досліджувані контрольної групи більше налаштовані на спілкування з батьківською діадою як разом, так і окремо, не маючи вираженої потреби у компенсації емоційних контактів у спілкуванні з дідусями й бабусями. Натомість, діти експериментальної групи більше направлені на спілкування з одним із батьків (переважно, матір'ю), маючи потребу у компенсації психологічного контакту за рахунок стосунків із бабусями та дідусями.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Сім'я виступає вагомим чинником адаптації дитини-переселенця до нового середовища та забезпечення її психологічного благополуччя, здійснюючи амбівалентний вплив на дитину. З одного боку, сім'я для дитини-переселенця виступає вагомим ресурсом психологічної безпеки, а з іншого – сім'ї внутрішньо переміщених осіб мають ряд кризових ознак і часто характеризуються ознаками дисфункціональності. Узагальнюючи результати емпіричного дослідження можемо стверджувати, що у сімейній взаємодії діти-переселенці характеризуються переважанням середньої та диференційованої психологічної дистанції; більш вираженими ознаками дисфункціональності; значним дистанціюванням від батька; ознаками емоційного дискомфорту в сімейних стосунках та ідентифікацією з членами сім'ї, що не входять до батьківської

діади; направленістю на спілкування з одним із батьків (переважно, матір'ю), маючи потребу у компенсації психологічного контакту за рахунок стосунків із бабусями та дідусями. Разом із тим, дослідження психологічних особливостей дітей-переселенців залишається актуальним та потребує подальших наукових та емпіричних розвідок. Так, перспективою подальших досліджень автора виступатимуть особливості ефективності застосування комплексного психологічного супроводу дітей-переселенців та специфіка формування нової етнічної ідентичності такої категорії дітей в новому соціокультурному середовищі.

Список використаних джерел

- Бевз Г. М., Ворожбієва Е. В. Тривожність як чинник зниження особистісної ресурсності дитини середнього шкільного віку в умовах вимушеного переселення із зони бойових дій. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 1(44). С. 35–38.
- Жданович Ю. М. Теоретичні засади соціально-педагогічного супроводу дітей вимушених переселенців за місцем проживання. *Scientific journal «ЛОГОС. The art of scientific mind»*. 2018. 1, December. С. 114–116.
- Зозуль Т. В. Дослідження проявів адаптованості в системі соціальних контактів дітей-переселенців. *Психологія і особистість*. 2019. № 1 (15). С. 111–121.
- Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. / Н. О. Гончарова, Ю. Л. Горбенко, Ю. І. Калюжна, та ін. ; за ред. К. В. Седих. Полтава : Астрія, 2018. 342 с.
- Седих К. В. Дослідження репрезентації соціально-політичної кризи в суспільній свідомості жителів України в системно-синергетичному підході. *Психологія і особистість*. 2016. №1. С. 53–69.
- Седих К. В., Лаврінченко В. А. Формування метакогнітивної компетентності у практичних психологів системи освіти. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія*. Вип. 52. Харків : ХНПУ, 2016. С. 124–133.
- Сільвеструк Л. Ф., Кубицький С. О. Соціально-педагогічна робота з переміщеними особами, які постраждали внаслідок воєнного конфлікту. *Науковий вісник Нац. університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія»*. 2016. Вип. 233. С. 237–244.

- Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навч.-метод. посіб. / за ред. К. Б. Левченко, В. Г. Панка, І. М. Трубавіної. Київ : Агентство "Україна", 2015. 177 с.
- Сьомкіна І. С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями вимушених переселенців: стан та перспективи. *Зб. наук. пр. Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*. Хмельницький : ХІСТ, 2015. № 11. С.76–83.

References

- Bevz H. M., Vorozhbiieva E. V. (2015). Tryvozhnist yak chynnyk znyzhennia osobystisnoi resursnosti dytyny serednoho shkilnoho viku v umovakh vymushenoho pereselennia iz zony boiovykh dii. [Anxiety as a factor in reducing the personal resourcefulness of a middle school child in conditions of forced resettlement]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobistosti [Education and development of gifted personality]*, 1(44), 35-38 [in Ukrainian].
- Honcharova, N. O., Horbenko, Yu. L., Kaljuzhna, Yu. I., & Lavrinenko V. A. (2018). *Psykhohohiia rozvytku osobystosti u pidlitkovomu ta rannomu yunatskomu vitsi [Psychology of personality development in adolescence and early adolescence. Tutorial for students of higher education]*. Poltava: Astraja [in Ukrainian].
- Levchenko, K. B., Panok, V. G., & Trubavina I. M. (Eds.). (2015). *Sotsialno-pedahohichna ta psykhohohichna dopomoha sim'iam z ditmy v period viiskovoho konfliktu : navch.-metod. posib. [Social-pedagogical and psychological assistance to families with children in times of military conflict: a textbook]*. Kyiv: Agentstvo "Ukraine" [in Ukrainian].
- Sedykh, K. V. (2016). Doslidzhennia reprezentatsii sotsialno-politychnoi kryzy v suspilnii svidomosti zhyteliv Ukrainy v systemno-synerhetychnomu pidkhodi [Research of the representation of the socio-political crisis in the public consciousness of the inhabitants of Ukraine in the system-synergistic approach]. *Psykhohohiia i osobystist. [Psychology and personality]*, 1, 53-69 [in Ukrainian].
- Sedykh, K. V., & Lavrinenko, V. A. (2016). Formuvannia metakohnityvnoi kompetentnosti u praktychnykh psykhohohiv systemy osvity [Formation of metacognitive competence of practical psychologists of the education system]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Psykhohohiia. [Bulletin of the G.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Psychology]*. 52, 124-133 [in Ukrainian].
- Silvestruk, L. F., & Kubitskyi, S. O. (2016). Sotsialno-pedahohichna робота z peremishchenymy osobamy, yaki postrazhdaly vnaslidok voiennoho konfliktu [Social and pedagogical work with displaced persons affected by the war conflict]. *Naukovyi visnyk Nats. universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriia*

- “Pedahohika, psykholojiia, filosofiiia” [Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Pedagogy, Psychology, Philosophy Series], 233, 237-244 [in Ukrainian].
- Somkina, I. S. (2015). Sotsialno-pedahohichna robota z sim'iamy vymushenykh pereselentsiv: stan ta perspektyvy [Social and educational work with children-reseters families: status and perspectives]. *Zb. nauk. pr. Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnologii Universytetu "Ukraina"* [Collection of scientific works of Khmelnytsky Institute of Social Technologies, University of Ukraine], 11, 76-83 [in Ukrainian].
- Zhdanovych, Yu. M. (2018). Teoretychni zasady sotsialno-pedahohichnoho suprovodu ditei vymushenykh pereselentsiv za mistsem prozhyvannia [Theoretical foundations of social and pedagogical support of displaced children at their place of residence]. *Scientific journal «ΑΙΟ ΗΟΣ. The art of scientific mind»*, 1, December, 114-116 [in Ukrainian].
- Zozul, T. V. (2019). Doslidzhennia proiaviv adaptovanosti v systemi sotsialnykh kontaktiv ditei-pereselentsiv [Research of adaptation manifestations in the system of social contacts of children-reseters]. *Psykholojiia i osobystist. [Psychology and personality]*, 1 (15), 111-121 [in Ukrainian].

T. Zozul

PSYCHOLOGICAL RESEARCH OF CHILDREN-RESETERS RELATIONSHIPS IN FAMILY

The article contains an analysis of the empirical study data of the children-reseters relationships in family specificity. A theoretical overview of the family role in the displaced child adaptation process to the new socio-cultural environment, the influence of parent-child relations characteristics in such families on the well-being of children research is presented. The article contains an analysis of the relationships in family of displaced children specifics empirical study results. Emotional evaluation of children's relationship and distance with various family members, and the overall perception of the nature of the family system's functioning, functionality, or dysfunction are analyzed. Data on family interactions of displaced children are compared with indicators of emotional distance, relationships with individual family members of the control group.

Keywords: children-reseters, children-reseters relationships in family, children-reseters family, emotional distance in family interaction, functional family relationships, dysfunctional relationship seeds, emotional attitude of the children-reseters to family members.

Надійшла до редакції 24.12.2019 р.